

ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР УНР В ЕКЗИЛІ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1944–1945 роки)

В. М. Яблонський

*Національний інститут стратегічних досліджень,
2012vy@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2998-7203*

Ключові слова: Друга світова війна, Державний центр УНР,
Український національний комітет, Українська національна армія.

Німецький уряд кардинально змінив своє ставлення національно-визвольної боротьби народів СРСР. Дані зміни диктувалися намаганням убезпечитися від військової поразки та зберегти нацистський режим. У 1944 році, на останньому етапі війни в Європі, очільник міністерства у справах окупованих східних територій, виступив із ініціативою створення антибільшовицьких національних комітетів народів, які прагнули незалежності.

12 березня німецька влада визнала Український Національний Комітет виразником українського народу, який мав право демонструвати своє розуміння майбутньої України і виголошувати його у своїх деклараціях і маніфестах. Йшлося також про створення Української національної армії із тих українських військових частин, які формувалися у складі вермахту. Керівництво ДЦ УНР досить скептично ставилося до такої співпраці, розглядаючи створення Української національної армії насамперед як можливість збереження українських вояків та старшин. Попри вимушеність кроку щодо створення УНК та УНА, цей процес був важливий і для протистояння російським небільшовицьким силам. Після переходу в американську зону окупації Німеччини, президент УНР А. Лівицький розпочав процес з відновлення активної діяльності еміграційного уряду УНР та консультацій для реорганізації його структури.

THE STATE CENTER OF THE UNR (THE UKRAINIAN NATIONAL REPUBLIC) IN THE EXILE AT THE FINAL STAGE OF WORLD WAR II (1944–1945)

V. Yablonskyi

National Institute for Strategic Studies

Key words: World War II, the State Center of the UNR,
the Ukrainian National Committee, the Ukrainian National Army.

Changes in the course of military operations in 1941-1945 forced the German government to radical changes in its attitude to the anti-Bolshevik and national-liberation struggle of the nations in the USSR. These changes were conditioned, first of all, by the attempt to protect themselves from a complete military defeat and preserve the Nazi regime. Alfred Rosenberg, the Head of the Reich Ministry for the occupied eastern territories, took the initiative to create anti-Bolshevik national committees of sub-soviet nations who sought independence at the last stage of World War II in Europe 1944.

There were already formed Ukrainian, Azerbaijani, Belarusian, Georgian, Armenian, Crimea-Tatar and other national committees in February-March 1945. Practically, this meant that Germany was forced to recognize the aspirations of these peoples to form their own states. The government of the SC UNR was quite skeptical about such cooperation with Germany at this stage, considering the formation of the Ukrainian National Army primarily as an opportunity to preserve Ukrainian soldiers and sergeant majors. This was done with the withdrawal of troops to the American and British occupation zones. Despite the necessity to form the UNC and the UNA, this process was also important for countering Russian non-Bolshevik forces that were trying to take control over the Ukrainian organized movement to create a "united and inseparable" Russian state. A. Livitsky, the President of the UNR, began the process of resuming the activity of the UNR emigration government and consultations to reorganize its structure after moving to the American occupation zone of Germany.

Змушені після поразки Української революції 1917-1921 років продовжити свою діяльність у складних умовах еміграції, вищі органи влади Української Народної Республіки робили все,

щоб зберегти досвід і традицію державотворення, використати політичну кон'юнктуру і можливості реальної політики для реалізації українського державотворчого потенціалу. Особливо

складним і драматичним в діяльності Державно-го центру (ДЦ) в екзилі став період Другої світової війни. Дослідниками приділено певну увагу даній темі¹. Автор цієї публікації бачить своє завдання насамперед в тому, щоб торкнутись маловідомих або недостатньо досліджених аспектів вказаної теми.

Німецький уряд упродовж 1941-1945 років кардинально змінив своє ставлення до антибільшовицької і національно-визвольної боротьби народів СРСР. Ці зміни диктувалися, у першу чергу, намаганням зберегти існуючий режим та спробами убезпечитися від цілковитої військової поразки.

На останньому етапі Другої світової війни в Європі, рейхсміністр у справах окупованих східних територій Альфред Розенберг виступив із ініціативою створення антибільшовицьких національних комітетів. Консультативна нарада за участю Андрія Левицького, Павла Скоропадського, Степана Бандери та Андрія Мельника, яка відбулася у жовтні 1944 року уповноважила останнього очолити Український Національний Комітет. А.Мельник висунув перед німецькою владою зустрічні вимоги:

1. Негайне визнання повної самостійності України.
2. Клопотання про визнання України союзником Німеччини.
3. Допомога у створенні української армії суто під українським командуванням.
4. Негайне визволення з тюрем і таборів усіх в'язнів-українців, а також право повернення до України оstarбайтерам.
5. Створення і діяльність УНК не повинно було пов'язуватися з діяльністю генерала А. Власова та його КОНР².

Нацистська влада не була готова до українських вимог. Крім того, їй не міг подобатися тон, яким розмовляли з ними представники "недер-

жавної" нації. Вимоги А. Мельника були розцінені як політичне нахабство. Гестапо не заборонило створення УНК, однак ці процеси на деякий час були поставлені на паузу.

Відтак, гітлерівці не виконували принципових українських вимог, хоча формально демонстрували проукраїнські симпатії. Німецьке радіомовлення часто передавало репортажі про бої УПА з Червоною армією. Радіостанція у Кенігсберзі постійно завершувала передачі українською мовою гаслом: «Слава вільній Україні!»³. Колишньому губернаторові Дистрикту Галичини Отто Густаву Вехтеру були підпорядковані всі дивізії СС, укомплектовані не німцями. За його пропозицією дивізія «Галичина» стала називатися не галицькою, а українською⁴. Ці заходи, на думку нацистської верхівки, повинні були стимулювати українців у боротьбі проти російської та комуністичної загрози. Однак, дивізію «Галичина» з метою дискредитації гітлерівці кинули на придушення антинацистського словацького повстання.

Пропаганда Третього Рейху намагалась надати посильну підтримку УПА, прекрасно розуміючи, що українські повстанці – об'єктивні союзники Німеччини⁵. Проте, «ненав'язлива» геббельсівська реклама УПА шкодила українській справі. В країнах західної демократії формувався міф про українського самостійника як нацистського союзника, а з Німеччиною Адольфа Гітлера ці держави у 1944 році (на відміну від 1938 року) не хотіли мати справи. Про це чітко і ясно сказав у англійському парламенті 7 грудня 1944 року відомий антикомуніст Вінстон Черчіль: «Я не обмовлюся на слові, сказавши, що коли б мені довелося вибирати між комунізмом і нацизмом, я вибрав би комунізм»⁶. Це й було однією з причин прохолодного ставлення повоєнної Європи до української національно-визвольної справи.

Однак лютому-березні 1945 року були утворені український, азербайджанський, білоруський, грузинський, вірменський, кримськотатарський та інші національні комітети. Це фактично стало вимушеним визнанням Німеччини прагнень даних народів на утворення власних держав поруч із російською державою.

¹ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі між 1941 і 1991/2 роками. Оттава: Архівний комітет УНР, 1995. 96 с.; Паньківський К. Від комітету до Державного Центру. Нью-Йорк-Торонто: видавництво «Ключі», 1968. Серія «Життя і Мислі», кн. 9. 282 с.; Парандій В. Діяльність Державного Центру УНР в роки Другої світової війни // Педагогічний вісник: науково-методичний журнал. 2015. №1(39). С. 13–17; Яблонський В. Державний центр УНР в роки Другої світової війни // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2014. Том 24. С.327–337; Його ж. Листи з провідних кругів УНР. Історичний збірник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. Випуск 2. С. 152–161.

² Бедрій А. Борець і мученик за Україну – д-р Володимир Гербовий. Дрогобич, 1995. С. 61.

³ Вісті комбатанта. 1970. Ч. 3-4. С. 43.

⁴ Вісті комбатанта. 1994. Ч. 4. С. 101.

⁵ Трошинський В. Проти вигадок про так званий «антифашистський рух Опору» українських націоналістів// Український історичний журнал. 1988. №5. С.76-87.

⁶ Хміль І. Правдиво – значить конкретно-історично і всебічно (про місце і роль України у Великій вітчизняній війні 1941–1945 рр.). В кн.: Україна у Другій світовій війні: уроки історії та сучасність: Матеріали міжнародної наукової конференції (27–28 жовтня 1994 р.). К., 1995. С. 43.

Та все відбулося дуже непросто. Останні місяці Другої світової війни були для тих українських сил, які продовжували орієнтуватися на Німеччину, як на можливого союзника у відновленні української держави, часом відчайдушних спроб втілити свої плани в життя. З 6 по 14 січня 1945 року у місті Ваймарі працював Міжнародний конгрес сприяння Німеччині. Прибуло 130 делегатів, які представляли 25 народів. Це були здебільшого представники союзників нацистів і нейтральних країн. Українців на захід не запросили, і тому вони брали участь у ньому нелегально. Один з власовських лідерів генерал Василь Малишкін виголосив доповідь: «Крах большевицької ідеології». Після цього шведський журналіст запитав його: «Чи українські партизани, що борються тепер в Україні, зв'язані з власовським рухом?». В. Малишкін відповів: «Так, це є відрух російського визвольного руху». Тоді піднявся представник українців і німецькою мовою заявив: «Українці борються за Самостійну Соборну Державу і з власовським рухом нічого спільного не мають»¹.

Тим часом нацисти продовжували ігнорувати українські побажання, і бандерівці вирішили діяти на власний розсуд. Степан Бандера 1 лютого 1945 року зник з-під гестапівського контролю, разом з дружиною та донькою виїхавши з Берліна до австрійського Тиролю, і перейшов на нелегальне становище². У словацькому місті Жиліна бандерівці розпочинають перевербовувати бійців дивізії «Галичина» до Української Повстанської Армії³.

У вже згаданому Ваймарі 12-14 березня 1945 року відбулися наради і консультації українських політиків. З різних причин кандидатури Степана Бандери, Андрія Мельника, Ісака Мазепи, Андрія Лівичького на посаду голови Комітету були відхилені.

Крім того, С. Бандера пропонував свого представника Володимира Горбового, але місце його перебування на той час було невідоме. Після того як генерал Всеволод Петрів також відмовився від цієї посади, її погодився обійняти генерал Павло Шандрук. «Справа ставала все зрозумілішою і не дуже веселою – скаржився тоді А. Лівичькому П. Шандрук, – це складна і небезпечна гра – йти на згоду з німцями, до яких я ніколи не мав довіри. Я не лише наставляю альян-

тів проти себе, але й напевно стану об'єктом критичних зауваг наших політичних партій»⁴.

Ще перед оформленням Комітету Президент Андрій Лівичький і генерал Павло Шандрук обговорювали і формували його завдання. Їх налічувалося три: «1) Необхідно буде зберегти політичну еміграцію з її провідниками, які зуміли втекти від більшовиків на Захід. 2) Якнайшорше перебрати сотні тисяч українського вояцтва, яке поволі чи неволі потрапило до різних німецьких формацій. Окрему увагу треба приділити Дивізії СС «Галичина», яка у випадку німецької капітуляції безумовно буде передана більшовикам. 3) Комітет мусить подбати про долю мільйонів цивільних українців, які, хочуть того чи ні, живуть зараз з ласки голодних німців»⁵.

Аби запропонувати план дій німцям, необхідно було узгодити свою внутрішню політику, що було зробити доволі проблематично в такому суперечливому політичному колі. Спочатку керівники обох фракцій ОУН – Степан Бандера і Андрій Мельник – погодилися з незначними розходженнями, як на необхідність створення Комітету у цей час, так і на призначення його головою генерала Павла Шандрука. Та невдовзі ситуація змінилася. Як писав П. Шандрук, «останніми днями я мав дуже довгі розмови з полк[овником] Мельником та його близькими помічниками Осипом Бойдуником і Дмитром Андрієвським. Висловлюючи свою опінію про ситуацію, пан Мельник не применшує своєї відповідальності за брак можливостей. При чому він підкреслив внутрішні та зовнішні труднощі, проте дав свою умовну згоду на мою кандидатуру, яка буде залежати від мого проводу в майбутньому»⁶. Згодом відбулося ще кілька зустрічей з Андрієм Мельником, але продуктивних рішень за їх підсумками не було досягнуто.

Цілком у іншій атмосфері відбулася зустріч з Степаном Бандерою та Володимиром Стаховим. Вони, за словами П. Шандрука, засвідчили повну підтримку: «Бандера без жодних застережень погодився на мою кандидатуру, підкреслюючи при цьому, що з огляду на мою військову кар'єру, він був упевнений, що я ніколи не відступлю від принципів національної політичної гідності та докажу правильне військове уміння»⁷.

У ході консультацій щодо створення Комітету 4 січня 1945 року у місті Ваннзеє відбулася зустріч Павла Шандрука з гетьманом Павлом Скоропадським. Знаючи про місію свого гостя, геть-

¹ Ковач А. Українська визвольна боротьба і «власовщина». Німеччина, 1953. С. 50.

² Український самостійник. 1960. Січ. С. 26.

³ Загачевський Є. Спогади фронтовика. Мюнхен, 1952. С. 198.

⁴ Pavlo Shandryk. Arms of Valor. New York, 1959. P. 196.

⁵ Ibidem. P. 196-197.

⁶ Ibidem. P. 200.

⁷ Ibidem.

ман заявив: «Я не можу дати своєї згоди на утворення УНК, який Ви маєте очолити, тому, що Ви маєте підтримку Андрія Миколайовича Лівіцького, а це зробить комітет «м'яким». Але якщо б я очолив цей комітет, Ви одержите найвищу позицію в армії»¹. Попри подібну заяву, гетьман доручив своїм людям співпрацювати з Комітетом.

З огляду на події на фронті та принципову українську позицію, 12-14 лютого 1945 року відбулася зустріч генерала Павла Шандрука з райхсміністром Альфредом Розенбергом, який дав попередню згоду на створення українцями окремого комітету. 14 лютого 1945 року генерал П. Шандрук запропонував умови його створення:

«1. УНК має бути визнаний німецьким урядом. Оскільки я виступаю від імени України, як офіційний представник українських політичних організацій, Акт визнання офіційно має проголосити не хто інший, як німецьке міністерство закордонних справ.

2. УНК проголосить свою власну політичну декларацію. Його представники мусять мати право виступати публічно з політичними проголошеннями, цим УНК повинен бути (трактований) як партнер Німеччини.

3. УНК має бути єдиним офіційним репрезентантом України в Німеччині. Моїм прицілом було усунути секцію КОНР.

4. Як представник українського народу, УНК повинен мати окремі територіальні права в Німеччині.

5. Всі цивільні й військові власті Німеччини повинні респектувати всі акти і документи УНК як рівно ж уважати їх офіційними документами.

6. УНК повинен мати право вступати в зв'язки з іншими політичними репрезентантами інших поневолених Москвою народів.

7. УНК вимагає права формування Української Національної Армії на німецькій території і щоб усі українські з'єднання чи поодинокі вояки українського походження, які добровільно чи недобровільно служать в німецькій армії, мають бути переведені до УНА з поміччю в цьому всіх цивільних і військових властей в Німеччині.

8. УНА буде служити під українським національним прапором, під власною командою і буде під ідеологічним проводом УНК. Армія складе присягу на вірність українському народові.

9. УНК повинен мати право захищати всіх українців, включно з примусовими робітниками, що живуть на території Німеччини. Та буде ви-

магати для них рівних прав з громадянами інших народів»².

Зовнішньополітична ситуація для Третього Рейху з кожним днем погіршувалася, і нацисти погодилися на частину принципів українських умов.

УНК був створений 12 березня 1945 року у Берліні. Фактично це був крок до визнання права України на відновлення власної державності. У цьому розумінні УНК створювався на протидію Комітетові Визволення Народів Росії під проводом генерал-лейтенанта Андрія Власова. Діяльність цього комітету була визнана німецькою владою. У листі до генерала П. Шандрука, опублікованому в українській газеті «Краківські вісті»³ 14 березня 1945 року, Альфред Розенберг писав: «Стверджую: «1) Німецький уряд визнає УНК як єдиного представника українського народу. 2) Національний комітет має право заступати своє розуміння майбутньої України і наголошувати його у своїх деклараціях і маніфестах. При остаточному виясненні питання, як мають бути організовані українці, що борються в складі німецьких збройних сил, я обстоюватиму думку, щоб українські військові частини забрати разом в українську визвольну армію»⁴.

Крім того, Український Національний Комітет був визнаний і спеціальною заявою міністерства закордонних справ, проголошеною державним секретарем Густавом А. Штеєнґрахтом фон Мойляндом.

У місті Ваймарі відбулася низка консультацій і нарад за участю представників УЦК, УГК і Державного центру – Андрія Лівіцького, Павла Шандрука, Володимира Кубійовича, Володимира Доленка, Михайла Ветухова, Миколи Лівіцького, Атанаса Фіголя, Костя Паньківського та інших. Як згадує останній, «ніхто з присутніх не мав жодних ілюзій щодо воєнного і політичного стану і щодо остаточного програву Гітлера. Не було жодних ілюзій щодо вартості «визнання України». Навпаки ми всі ясно розуміли, що таке визнання в очах переможного західного світу тільки шкодить нашій справі, так як це було з берестейським миром у 1918 році»⁵. Більшість цих діячів розглядали утворення УНК, як механізм збереження нових українських емігрантів (головним чином із Наддніпрянщини) та військових українських частин, які перебували в ні-

¹ Ibidem. P. 212.

² Ibidem. P. 225-226.

³ Краківські вісті, Відень, 14 березня 1945. ч.57.

⁴ Колісник Р. Від дивізії «Галичина» до Української Національної Армії під командуванням генерала Павла Шандрука // Вісті комбатанта. 1995. №1. С. 63.

⁵ Паньківський К. Від комітету до Державного Центру... С.68.

мецькому війську. Як згадує К.Паньківський, були сумніви і в генерала П.Шандрука, перед цим відповідальним кроком. «Після розмови з президентом Лівицьким, генерал заявив, що бере на себе головування в УНК. Це було 15 березня 1945 року. Того ж дня президент своїм наказом підвищив ген[ерального] штабу генерал-хорунжого Павла Шандрука до ген[ерального] штабу генерал-поручника, щоб наш генерал був рівний рангом із ген[ералом] Власовим. Тим самим наказом підвищено генерал-поручника М. Омеляновича-Павленка до генерал-полковника, а полковника М.Садовського до генерал-хорунжого. Президент призначив генерала Шандрука одночасно командувачем Української Національної Армією».

17 березня 1945 року Павло Шандрук очолив Український Національний Комітет. В УНК був створений керівний орган Президія, яка складалася з Голови – Павла Шандрука, заступників – професора Володимира Кубійовича, адвоката, колишнього харківського бургомістра Олександра Семененка та виконувача обов'язки генерального секретаря інженера Петра Терещенка¹. У першому числі «Українського шляху» було опубліковано декларацію УНК до українського громадянства, постанову про командування Українською національною армією та редакційну статтю про УНК. «Український шлях» – так була перейменована вже згадувана вище щоденна газета «Краківські вісті», яка виходила з 1939 р. у Кракові, а з 10 жовтня 1940 р. у Відні. Під новою назвою вийшло кілька номерів газети у 1945 р.

У декларації зазначалося що УНК «є виразником прагнень українського народу до створення Української Національної Суверенної Держави. УНК являється на терені Німеччини єдиним заступником державно-творчих стремлень українського народу та представником його частини, що в боротьбі з ворогом за визволення України опинилася поза її межами». Зазначалося також, що «почалася організаційна праця на військовому секторі»².

Власівці послідовно намагалися поставити УНК під свій контроль. А. Власов неодноразово зустрічався з генералом П. Шандруком, пропонуючи посаду військового і політичного заступника, проте той відмовлявся. УНК погоджувався лише на співпрацю як «рівний з рівним»³. У свою чергу, Павло Шандрук намагався перетягнути

до УНК із російського табору відомого білогвардійського генерала 1917-1920 років, етнічного українця з Кубані, Андрія Шкуро, який, однак, залишився вірним «великодержавній» політиці⁴.

Попри очевидну загрозу поразки Німеччини у війні, діячі Комітету розпочали формування власних збройних сил – Української Національної Армії (УНА). Командувачем військом став генерал Павло Шандрук, а начальником штабу – генерал Аркадій Валійський. До УНА увійшли Перша українська дивізія (колишня СС «Галичина») – 1600 вояків; Друга українська дивізія у складі з протитанковою бригадою полковника П. Дяченка (командира полку «чорних запорожців» у 1919 році) – 1300 вояків; Вільне козацтво (командир – полковник Терещенко) – 700 вояків; 281 запасна бригада (5000 осіб), розташована у Данії; бригада особливого призначення отамана Т. Бульби-Боровця (400 вояків); два піхотні полки охоронної служби (2000 осіб), які служили в Бельгії та Голландії; три курені польової жандармерії та відділ зенітної артилерії (юнаків). Були розроблені українські відзнаки: кокарда з тризубом, особливі погони, нагрудні нашивки, якими замінювалися німецькі відзнаки. Загалом УНА не вийшла поза стадію початкової організації⁵.

Перші три курені Другої української дивізії, які були сформовані з колишніх радянських полонених, що несли вартову службу у протипожежній і протиповітряній обороні під Берліном, були заприсяжені під українським прапором УНА, 28 березня в місті Німеку. Прийняли присягу й інші військові частини. Добре враження справила на вояків нова форма з новими відзнаками та тризубом. Згодом планувалося зосередити Українську армію на території Австрії. Однак швидке закінчення військових дій ставило перед УНК та керівництвом УНА зовсім інші завдання⁶.

Незважаючи на українську форму, за змістом ця армія була частиною німецьких збройних сил і діяла згідно з наказами гітлерівського командування. Зокрема, перша дивізія УНА, перекинута зі Словаччини до Словенії, брала участь у бойових діях проти партизанів Йосипа Броз Тіто і четників Драголюбa Михайловича⁷. Друга Українська

⁴ Княжицький А. На дні ССР. Нью-Йорк, 1959. С. 132.

⁵ Тинченко Я. Українське офіцерство: Шляхи скорботи та забуття. 1917-1921. Київ. 1995. С. 124, 216-217; Гунчак Т. В мундирах ворога // Військо України. 1993. № 9. С. 89, 95-96.

⁶ Нагороди України. Історія, факти, документи. К., 1996. Т. 1. С. 168.

⁷ Гунчак Т. У мундирах ворога... . С. 93.

¹ Шандрук П. Українська Національна Армія // Сурма. 1995. №1-4. С.7.

² Паньківський К. Від комітету до Державного Центру... С.70.

³ Грицак Я. Нарис історії України. Формування української модерної нації. К., 1996. С. 260.

нська Дивізія була введена в групу армій фельдмаршала Фердинанда Шернера і воювала спочатку проти частин червоної армії, а потім проти польської дивізії імені Тадеуша Костюшка¹.

Перед остаточною поразкою Німеччини, генерал Павло Шандрук у травні 1945 року завбачливо вивів українські військові частини з лінії фронту. Більшість із них знаходилися на території Німеччини, окупованій союзниками, що й врятувало їх від більшовицького винищення.

Українські політики перейшли на нелегальне становище та переміщалися назустріч союзницьким військам. Зокрема, полковник Андрій Мельник виїхав до Люксембургу. Військові частини Української національної армії склали зброю перед американо-англійськими союзниками². Український Національний Комітет припинив існування.

Як вже говорилося, створення УНК і УНА не мало і не могло мати скільки-небудь важливих наслідків у воєнному розумінні чи міжнародній політиці. Її можна розглядати, по-перше, як спосіб порятунку українців, які несли службу в німецькій армії. Всі ці люди, незалежно від того у який спосіб вони потрапили до вермахту, сприймалися в Радянському Союзі як вороги, тому завданням номер один було виведення цих частин з територій, які потрапляли під контроль радянських військ. Завдання це, на загал, було виконане – переважна частина формувань, які належали до УНА була передислокована до зон контрольованих західними союзниками. По-друге, створення комітету і армії було важливе і в російсько-українському антибільшовицькому суперництві. І УНК і УНА, у цьому розумінні були протиставленням російським КОНР і РОА на чолі з Андрієм Власовим, як намагання відтворити небільшовицьку російську державу за участю неросійських народів. З огляду на геополітичну ситуацію та розстановку військово-політичних сил у березні-квітні 1945 року, ці події мали швидше символічне ніж реальне значення.

Події весни 1945 року сприяли відновленню активної роботи екзильного уряду УНР. Німецькій владі було не до контролю над українськими емігрантами. Президент Андрій Лівицький із найближчим оточенням перебрався до містечка Грос-Обрінген поблизу Ваймару. У цьому місті, за свідченням Костя Паньківського в середовищі «уенерівців» (так званої старої еміграції), евакуйованих харків'ян та УЦК розпочалися консультації щодо поповнення уряду й відновлення

його активної діяльності. Була утворена нова громадська структура «Всеукраїнський громадський комітет», основною метою якого було об'єднання нових емігрантів із східної України, які засадничо дотримувалися платформи ДЦ. Ця структура мала й інші самоназви: «Організована Українська Соборна Громадськість», «Соборницький Провід».

Виконуючий обов'язки Голови уряду Андрій Яковлів перебував у Празі і через стан свого здоров'я не міг активно долучитися до урядової роботи і тим більше – подорожувати в умовах війни. Андрій Яковлів посів посаду виконувача обов'язків Голови уряду УНР в екзилі після смерті В. Прокоповича в 1942 році.

За дорученням президента А. Лівицького Тиміш Олесіюк, відбувши спеціальне відрядження до Праги, привіз контрасигнований Головою уряду декрет Президента про призначення нових міністрів: Михайла Ветухова – внутрішніх справ; Тимоша Олесіюка – здоров'я і опікування, Костя Паньківського – юстиції та Віктора Соловія державним секретарем. У Франції перебували міністри закордонних та військових справ – Олександр Шульгин і Олександр Удовиченко. Перше і останнє засідання «за німецьких часів... ново-призначених членів уряду відбулося у Президента в Грос-Обрінгені 5 квітня під обстрілом американських низьколетних літаків і звуки бомб...»³. На цьому ж засіданні були обговорені пропозиції щодо подальшого формування Державного центру та залучення до урядових структур відомих українських діячів – вихідців з різних українських земель. Менше ніж за тиждень Ваймар був окупований американськими військами.

Засідання в Президента, який переїхав до Ваймара, відбувалися майже щоденно. На них обговорювалися як нагальні проблеми організації українства за нових умов, так і майбутній формат Державного Центру. Зокрема, йшлося про скликання представницького органу в системі ДЦ. Досить вільний режим функціонування американської окупаційної влади сприяв налагодженню роботи. Разом з тим, були визнані передчасними пропозиції щодо зголошення перед новою адміністрацією, включно з вивішенням українських прапорів – відчувалася близькість до фронту та радянська присутність.

Андрій Лівицький наполягав на швидшому поверненні членів уряду, які виїхали з Праги – А.Яковліва, І.Кабачкова, Р. Смаль-Стоцького та встановленні контактів із міністрами, які перебували у Парижі. При цьому було прийняте рі-

¹ Киричук Ю. Тарас Бульба-Боровець: його друзі і вороги. Львів: Принт-інформ, 1997. С. 73.

² Лазурко Р. На шляхах Європи. Чикаго, 1971. С. 277.

³ Паньківський К. Від комітету до Державного Центру... С.74-75.

шення не розширювати кількісний склад уряду «випадковими людьми» які у той час перебували у місті. З огляду на це, виконувачем обов'язки керівника уряду (за традицією з часів роботи уряду в Україні) став міністр юстиції (Кость Паньківський – В.Я.) з одночасним веденням фінансових та закордонних справ. Кілька осіб було призначено радниками президента: «В.Ф. Сеника для фінансових справ із завданням виробити плян придбання грошей, В. С. Соловія для церковних справ, а М. Лівицького для справ інформації»¹.

У другій половині червня, напередодні переходу Тюрингії до радянської зони окупації, Президент, більша частина уряду, урядового та військового апарату виїхали в напрямі баварського міста Кіссінгена. Розпочинався новий, повоєнний етап діяльності Державного центру УНР в екзилі.

Друга світова війна, з якою наприкінці 1930-х років очільники українського еміграційного уряду пов'язували свої сподівання на відновлення незалежної української держави не призвела до бажаних результатів. Більше того, сам Державний центр був обмежений у практичній діяльності, особливо на другому етапі радянсько-нацистської війни. Провідні діячі ДЦ були розосереджені по різних європейських країнах, окупованих Німеччиною. Досвід протистояння 1918 року в Україні, орієнтованість частини українських урядовців на західні демократії викликала негативне ставлення з боку німецької влади до «уенерівського» уряду.

Урядові УНР не вдалося організувати ефективно присутність на теренах України, у тому числі і військову. Діяльність «Поліської січі», яка підпорядковувалася ДЦ, поширювалася лише на частину Волині, а відсутність комунікації з урядом позбавляла це військове формування політичного керівництва. Очевидно, насамперед це мав на увазі Ярослав Гайвас коли писав, що «на Надніпрянщині, де власне було головне поле діяльності для табору УНР, за всі роки війни не було ні сліду його організованої діяльності. [...] Деякі діячі на Західніх Землях покликувалися на різні зв'язки з Центром УНР, але це все не мало характеру організованої політичної роботи»². Певна жорсткість подібних характеристик можна пояснити тим, що автор належав до політичного табору ОУН – активних опонентів ДЦ УНР в екзилі в 1930-х-першій половині 1940 років.

Як писав пізніше Ярослав Рудницький, «з «табору УНР» ніхто цих закидів не спростовував, але чи можна було їх опрокидати? Єдине, що було незаперечне, це факт збереження субстанції «во время люте» й це було речовим контраргументом для таких та інших мальконтентів «Уряду УНР»³. З іншого боку годі було сподіватися на ефективну роботу ДЦ УНР на території України, оскільки за цих кілька десятиліть еміграції в силу багатьох причин, насамперед об'єктивних, були втрачені і зв'язки, і контроль за ситуацією. У першу чергу це сталося через тотальний більшовицький терор на території УРСР в 1920-30 роках та встановлену «залізну завісу» на кордонах.

Друга світова війна засвідчила, що і ДЦ УНР і інші політичні середовища у довоєнному форматі себе вичерпали. Беззастережна ставка на зовнішні сили себе не виправдала, показала свою неефективність роз'єднаність політичних таборів, поступово припинялася ворожнеча між галичанами і наддніпрянцями, викликана подіями 1918-1920 років, з'явилася нова хвиля еміграції з досвідом існування в Радянському Союзі. Світ змінився і ДЦ УНР за цих умов слід було шукати свою нову якість.

¹ Паньківський К. Від комітету до Державного Центру... . С.112.

² Гайвас Я. Коли кінчалася епоха. Чикаго, 1964. С. 105

³ Рудницький Я. ДЦ УНР в екзилі... . С. 12.

References

- Bedrij A. Borec i muchenik za Ukrayinu – d-r Volodimir Gerbovij. Drogoibich, 1995. 88 s.
- Visti kombatanta. 1970. Ch. 3-4 (46-47).
- Visti kombatanta. 1994. - ch. 4 (189).
- Gajvas Ya. Koli kinchalasya epoha. Chikago, 1964. 143 s.
- Gricak Ya. Naris istoriyi Ukrayini. Formuvannya ukrayinskoyi modernoyi nacyi. K., 1996 (1 vidannya). 2019. 656 s.
- Gunchak T. U mundirah voroga... K.: Chas Ukrayini, 1993. 208 s.
- Zagachevskij Ye. Spogadi frontovika. Myunhen, 1952. 238 s.
- Kirichuk Yu. Taras Bulba-Borovec: jogo druzi i vorogi. Lviv: Print-inform, 1997. 85 s.
- Knyazhickij A. Na dni SSSR. Nyu-Jork, 1959. 229 s.
- Kovach A. Ukrayinska vizvolna borotba i «vlasovshina». Nimechchina, 1953. 441 s.
- Kolisnik R. Vid diviziyi «Galichina» do Ukrayinskoyi Nacionalnoyi Armii pid komanduvanniam generala Pavla Shandruka // Visti kombatanta. 1995. №1 (192). S. 59-69.
- Krakivski visti, Viden, 14 bereznia 1945. ch.57.
- Lazurko R. Na shlyahah Yevropi. Chikago, 1971. 368 s.
- Nagorodi Ukrayini. Istoriya, fakti, dokumenti. K., 1996. T. 1.
- Pankivskij K. Vid komitetu do Derzhavnogo Centru. Nyu-Jork-Toronto: vidavnictvo «Klyuchi», 1968. Seriya «Zhittya i Misli», kn. 9. 282 s.
- Parandij V. Diyalnist Derzhavnogo Centru UNR v roki Drugoyi svitovoyi vijni // Pedagogichnij visnik: nau-kovo-metodichnij zhurnal. 2015. №1(39). S. 13-17.
- Rudnickij Ya. DC UNR v ekzili mizh 1941 i 1991/2 rokami. Ottava: Arhivnij komitet UNR, 1995. 96 s.
- Tinchenko Ya. Ukrayinske oficerstvo: Shlyahi skorboti ta zabuttya. 1917-1921. 1995.
- Troshinskij V. Proti vigadok pro tak zvanij «antifashistskij ruh Oporu» ukrayinskih nacionalistiv // Ukrayinskij istorichnij zhurnal. 1988. №5. S. 76-87.
- Ukrayinskij samostijnik. 1960. Sich. S. 26.
- Hmil I. Pravdivo – znachit konkretno-istorichno i vsebichno (pro misce i rol Ukrayini u Velikij vitchiznyanij vijni 1941-1945 rr.). V kn.: Ukrayina u Drugij svitovij vijni: uroki istoriyi ta suchasnist: Materiali mizhnarodnoyi naukovo-y konferenciyi (27-28 zhovtnya 1994 r.). K., 1995. S. 38-45.
- Shandruk P. Ukrayinska Nacionalna Armiya // Surma. 1995. №1-4.
- Yablonskij V. Derzhavnij centr UNR v roki Drugoyi svitovoyi vijni // Naukovi praci Kam'yanec-Podilskogo nacionalnogo universitetu imeni Ivana Ogiyenka. Istorichni nauki. Kam'yanec-Podilskij: PP «Medobori-2006», 2014. Tom 24. S.327-337
- Yablonskij V. Listi z providnih krugiv UNR. Istorichnij zbirnik Melitopolskogo derzhavnogo peda-gogichnogo uni-versitetu imeni Bogdana Hmelnickogo. Melitopol: Vid-vo MDPU im. B. Hmelnickogo, 2014. Vipusk 2. S. 152-161.
- Pavlo Shandryk. Arms of Valor. New York, 1959. 320 r.

Received 15 August 2020

Accepted 01 September 2020